

T. Horváth Ágnes

Labdázó püspökök az ókor alkonyán

A kerek bőrgömb iránti szeretet nem új keletű dolog, a labdázás talán a legősibb sportok egyike. A világ írott sporttörténete ugyanis a „hókarú Nauszikaá” és társai labdázó mulatságával kezdődik:

„Élvezvén az ebédet a szolgálok s a királylány,
fátylukat eldobták s labdával játszva mulattak:
hókaru Nauszikaá vezetett, táncolva daloltak” ...

... „Szolgálója felé hajított labdát a királylány:
elvéttette, s a mély örvénybe zuhant be a labda.

Fölsikoltottak a nők: föl is ébredt fényes Odüsszeusz”

(Homérosz, VI. 99–101., 125–127., ford.: Devecseri Gábor)

A labdát igencsak kedvelték, a görögök és a rómaiak egyaránt szívesen eljátszadoztak vele, s a labdázás – mint láttuk –, már az ókorban sem egyedül a férfiak kiváltsága volt. Mindazonáltal igaz, hogy a labdajáték inkább férfias virtusnak számított, hiszen a szórakozáson kívül szolgálta az erőt, az állóképességet, a gyorsaságot, az ügyesség kialakítását, s így nem csupán az acélos férfiasság megtartására szolgált, hanem része volt a katonai felkészülésnek is. Az ókor embere semmiben sem különbözött napjainkétól, az ifjak, s az „öregfiúk” egyforma kedvvel labdázottak.

A görögöknél a gymnasium e célra külön kialakított részén a tanító tanította Hellasz ifjait a különböző labdajátékokra. Labdájuk bőrből készült könnyű anyaggal töltött alkalmas volt. A rómaiak már háromféle labdát használtak: a legkisebb a göröghöz hasonlított és szőrrel tömték keményre (*pila*), a közepes méretűt tollal töltötték meg (*paganica*), a legnagyobb „fel-fújható” volt, szintén bőrből készült és levegővel „töltötték” (*follis*).

Miként napjainkban is megvan, hogy melyik labdajáték milyen labdával játszandó, ezekkel az antik labdafajtákkal is egymástól eltérő játékszabályok alapján lehetett játszani. Ezek a játékszabályok sajnos nem maradtak fenn pontos leírásokban, a kutatók azonban megpróbálták a különböző töredékekből összeállítani őket, de sajnos nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy minden esetben valóban az ugyanarra a játékra vonatkozó töredékeket gyűjtötték egy csokorba. Így a foci őseinek tekintett *pila paganica* (Martialis 14, 45) esetében sem lehetünk teljesen biztosak benne, hogy az európai változatot (csak lábbal érintik a labdát), vagy inkább az amerikai változatot (kézzel és lábbal egyaránt érintik a labdát) játszották-e. Ismerkedjünk meg mégis néhány népszerű változattal! A legegyszerűbb játékszabály szerint csak egyszerűen egymásnak dobálták (*datatim*), s a hibapontokat a dobó és a kapó ügyetlensége szerint számolták. Játsozták a mai röplabda egyfajta őst: a magasra dobott labdát az alsó karral kellett visszaütni (*expulsim*). Ez utóbbi során az alsó karra gyakran fagyűrűket húztak. Legnépszerűbb volt talán a fürdőkhöz is szinte mindennaposan játszott görög eredetű *trigon-játék*, ahol a bal kéz ügyessége is számított, itt három játékos dobálta egymásnak a labdát, amit csak kézzel lehetett érinteni és bal kézzel ugyanolyan jól kellett banniuk, mint jobbal. (Hor. Sat. 1, 6, 126)

Ezek az általánosságok az antik labdajátékokról köztudomásúak. Nem is kívánék ezek részleteibe jobban belemenni, ha-

nem e csekélyke bevezető után rátérnék a labdázás történetének egy kevésbé ismert részletecskéjére.

Cikkem apropójául szolgáló forrása – Sidonius Apollinaris levelei – alapján kitűnik, hogy a labdajáték népszerűsége a rómaiaknál a birodalom bukásának korszakára sem változott. Hiába lett államvallás a kereszténység, a föld még nem siralomvölgy csupán, hiába omladozott a nyugati birodalomrész államrendszere, hiába követték egymást a barbár betörések, a sok háború és szenvedés, a politikai intrikák és zűrzavar, ezen idők emberei a korábbi korok szellemétől egy cseppet sem eltérően, nagyon is élvezték az evilági életet. A római hagyományokhoz messzemenően ragaszkodó gallo-római arisztokrácia birtokei, villái mindenütt ugyanolyan minták alapján épültek az V. században is, mint Róma fénykorában. Nem csupán a fürdőzés nemes hagyományára adó, fényűző thermák kerültek a luxusvillákba, hanem megőrizték játékos kedvüket is, s szinte kivétel nélkül kialakították a villák kertjeiben a labdázó tereket. Ezek a pályák természetesen nem voltak akkorák mint a legkedveltebb római labdázó pályatér, a Mars mező, de így van ez manapság is, hiszen Stadler úron kívül ki is építene magának „Népstadiont”?

Az ókor végi források már nem beszélnek fedett labdatermek építéséről sem, ez a sport ekkora igazi szabadtéri sporttá vált. Semmi meglepő nincs tehát a késő-ókor hagyománykövetésében, mai szemmel csupán az jelent némi furcsaságot, hogy Sidonius leveleinek tanúsága szerint komoly püspökök is képesek voltak leállni labdázni. S itt mindjárt meg is kell állnunk egy pillanatra. Mai szemmel egy püspök, egy egyházi személy pusztán megjelenésével is az egyházat képviseli, s a szigorú középkori nézőpontot a tömegekbe szuggerálva

úgy kell elképzelnünk, hogy olyan szent ember, akinek a profán dolgokhoz semmi köze. Kora nincs, inkább idős, tekintélyes férfiú jelenik meg képzeletünkben, aki éjt nappallá téve egész életét az Úr szolgálatának szenteli. Ez a kép bizony több ponton is hibádzik. Mindjárt az elején, hogy a püspöki kar meglett férfiak gyülekezete volna. Az ókor püspökei nem egészen ugyanazt az egyházi méltóságot jelentették, mint manapság. Az az egyházmegye, amit képviseltek, inkább volt városállami méretű, mint a későbbi korok egyházmegyéje, hiszen minden jelentősebb városnak – s ezeknek száma a római korban tetemesebb, mint a középkorban –, megvolt a maga püspöke. Püspök volt tehát minden valamire való város egyházi vezetője, aki az alacsonyabb rangú egyházi személyekkel együtt végezte az egyházi szolgálatot, jómaga inkább az egyházszerzői, politikai munkát, mint az igehirdetést. A kora pedig? Vegyük csak például a dolgozatunk alapforrásául szolgáló Sidonius! 430-ban született és 482 táján halt meg. A maga halálakor is mindössze 52 éves, érett férfi, akit még hallgatóink fiatalságról vallott fogalmai szerint sem lehet meglett, idős úrnak nevezni. Amikor pedig az általam tárgyalt levelek születtek – 465 táján –, 35 éves, ereje teljében lévő, ifjú ember!

Mégis érdekesnek és izgalmasnak találtam azokat a levélhelyeket, amelyekben a labdázásról ír. Az első dolog, amire a szövegek olvastán kíváncsi lesz az ember, hogy vajon milyen labdajátékot is űzhettek?

Nézzük az elsőt!

„A két fa árnyékában ... labdázunk, de ezt addig, míg a fák szemben levő árnyéka a túlsó oldalról vissza nem fordul, és a labdajátékban kimerült emberek számára kockázó helyet nem képez.”

(Sid. Ep. II. 2., ford.: T. H. Á.)

Ez a játékleírás a lehető legegyszerűbb játékra utal, arra, amit Nauszikaá is játszott társnőivel, mikor is két vagy több játékos egymásnak dobálja a labdát.

Talán ugyanezt játszhatták többen a következő leírás alapján:

„Egyik gyönyörűség után a másikban volt részem. Alig léptem be valamelyik házba, és íme az egyik helyen az egymással szemben álló labdázó párok hajlongtak a kör alakú pálya mellett, a másik helyen pedig a zörgő kockarázó poharak és kockák ismételt csörgése hallatszott a játékosok kiabálása közepette.”

(Sid. Ep. II. 9., ford.:T. H. Á.)

A leírás azonban, a kör alakú pályára történő hivatkozása miatt, inkább a *Harpastum* nevű labdajáték leírása lehet, amikor is a játékosok kört alakítva dobálják egymásnak a labdát, s a játék lényege az, hogy cselező mozdulattal kell eldobni a labdát, tehát valakinek célozva más valakinek dobni. A hibapont természetesen azé, aki nem tudja elkapni a labdát. A szövegből nem teljesen egyértelmű, hogy azért hajlonganak-e a játékosok, mert ügyetlenül elejtették a labdát, vagy inkább a sok cselezés miatt, tehát a két játék bármelyikét játszhatták.

Legérdekesebb szövegrészünkben az elsőként említett, a legegyszerűbb szabályú játéknak talán egy másik változata, a mai gyerekek által „cicázásnak” nevezett *Phaininda* tűnik fel. Magának a játéknak a leírása a szövegben eléggé hiányos, akihez a levél szólt, valószínűleg nagyon jól tudta, hogy miről van szó. A leírás alapján felállítható szabályok szerint talán nem is „tisztán” egyetlen, hanem úgy tűnik, két jól ismert antik labdajáték keverékét játszhatták. Ha ez tényleg így lenne, akkor megtaláltuk a kései ókor speciális labdajátékát, amelyik a *phaininda* és az *επισκυρος* (episzkürosz) vagy *εφηβικη* (epszébiké)

keveréke lehetett.

A játék gyanúba vett összetevőinek szabályleírása hadd előzze meg most a forrást, mert szövegünknek egyéb érdekességei is várnak még kicsemegezésre.

A *phaininda* szabályait Németh György leírásából kölcsönöztem. Íme:

„E játékban is körben állnak a játékosok, de egyikük, a »cica« a kör közepére áll. Az ő célja, hogy elkapja a többiek által egymásnak dobált labdát. Akinek a dobását elkapja, az lesz a cica.

A cica dolgát azzal nehezítik meg, hogy a dobó úgy tesz, mintha az egyik játékosnak dobná a labdát, de végül nem öneki, hanem egy másiknak hajítja. A labdát két-három félrevezető mozdulat után el kell dobni. A labda nem érhet földet, mert ha leesik, vagy lepattan, a dobó lesz a cica.

Másik változatát két egyenlő létszámú csapat játssza. Kijelölnek egy nagy pályát két alapvonallal. Az egyik csapat a saját alapvonaláról indul, és mindig a másik fél alapvonala felé üti kézzel a labdát. A másik fél célja, hogy a labdát visszaüsse azelelőtt, hogy a földre esne. A megtévesztés (*phaininda*) ebben a játékban abban áll, hogy az ellenfelet meg kell tévesztetni, ne jöjjön rá, pontosan hova ütik a labdát. Az a pont, ahol a labda földet ért, a labdát ütött csapat számára az új kiindulópont, vagyis onnan hozhatják mozgásba, természetesen az ellenfél alapvonalának irányában. A cél a másik alapvonalán átjuttatni a labdát. A védekezők átvehetik a támadást, ha ügyesen egymásnak ütögetve a labdát, átjuttatják támadójuk alapvonalán. A »gól« után azok indíthatnak alapvonalukról, akiknek az alapvonalán átjutott a labda.” (Németh, 1994. 50.)

Ez tehát az egyik összetevője a leírás alapján a Sidoniusék által játszott játéknak. Pontosabban ennek a második, csapatváltozata.

A másik összetevő pedig a spártaiaktól ismert *επισκυρος* (episzkürosz) vagy *εφηβικη* (epszébiké) lehetett. Ez utóbbi a mai kiszorítósdíhoz hasonlít, amit két alapon és a középvonal által határolt a pályán játszottak. A játékban a labdát a két fél egymásnak dobta, s úgy kellett elkapni még röptében, hogy nem hátrálhattak az alapon túlra, mert akkor kiestek, és elveszítették a játékot.

Ezek után nézzük meg a csemegének számító sidoniusi szöveghelyet is!

„3 Szent Justus sírjánál gyűltünk össze, téged akkor gyengélkedésed akadályozott meg abban, hogy jelen legyél. Hajnali körmenet volt az évforduló ünnepén. A férfiak és nők tömegét még az igen tágas templom sem tudta befogadni... a szűk hely, a nagy tömeg nyomása, valamint a számos behozott lámpa miatt alig kaptunk levegőt, sőt, mint-hogy tető alá voltunk benyomva még a nyárvégi éjszaka is hevített minket, bár az őszi hajnal már kezdé hűteni a levegőt. Ezért, mikor a hívők különböző csoportjai köröskörül elszéledtek, az előkelők elhatározták, hogy együtt elmennek Syagrius consul sírjához...

6 Ekkor a fiatalok és az idősebbek két részre oszolva kiabáltunk, míg kérésünkre odahozták az egyik csoportnak a labdát, a másiknak a játéktáblát. A labdajátékra én adtam meg először a jelet, mivel, mint tudod, a labda éppen úgy velem szokott lenni mindig, mint a könyv... Mi a tanulók egy csoportjával játszottunk addig, amíg a tétlenségtől elhalt tagjainkat fel nem üdítettük az egészséges futkosással.

7 A kiváló Philomatius oly elszántan állt a labdázók közé, ahogy a mantuai költő írja: „Készen az ifjakkal maga is kifeszíteni karját”, hiszen nagyon szépen játszott, amikor még fiatal volt. Most a pálya közepén futó játékos ismételtén kiszorította őt álló helyéből, amikor pedig ő volt a körön belül,

nem tudta elfogni sem az arca előtt elrepülő labdát, sem pedig elhajolni nem tudott, amikor neki repült a labda. Gyakran mélyen meghajolva dobott, s utána csak nehezen tudott megingott helyzetéből kiegyenesedni. Ő volt az első, aki kimelegedve és lihegve visszavonult a játék erőfeszítéseitől. Duzzadt mája valóban sűrű fájdalomokat okozott túlterhelt testrészeinek.

8 Azonnal abbahagytam a játékot én is, baráti szívességet akartam tenni neki a közös visszavonulással, nehogy távozó barátom restellje magát fáradtsága miatt.”

(Sid. Ep. V. 17., ford.: T. H. Á.)

Magáról a játékról, annak összetett voltáról fentebb már szóltunk. A leírás sporttörténeti különlegességén túl még más érdekességekkel is szolgál. Ezek közül az első mindjárt az alkalom, ami szintén kuriózum: Szent Justus halálának évfordulója, amit a szent sírjánál körmenettel és ünnepi misékkal ültek meg. Miért pont ott és akkor kezdtek labdázni? Annyira spontán lett volna ez a játék, mint ahogy azt a leírás sugallja? A szent sírjától a consul sírjához vonuló társaság csupán elgémberedett tagjainak megmozgatására kezdett volna labdázni? Lehet. Egy világi méltóság sírja mellett játszott római játék azonban sokkal inkább a római szokások ápolásának tűnik, mint egy, a keresztény temető megszenteltetésére játszadozásnak. Mert ugyancsak furcsa keresztényi cselekedet elhunyt szerettünk sírja mellett profán játszadozással múlatni az időt. Nincs-e ebben a játékban valami több, talán az istenek dicsőségére bemutatott ősi áldozat, melyben győzött a jobbik, az istenek kegyeltje? Mindenki tudja, hogy az antik sportversenyeket az isteneknek szentelték, a gladiátorok párviadala az elhunytak sírja mellett az isteneknek felajánlott áldozat volt. Talán merész dolog ebben az esetben is valami ilyesmit feltételezni, de na-

gyon nem keresztény, és nagyon római ez a leírás.

A másik érdekesség a játékban tanúsított magatartás megítélésében rejlik. Ugyanis erősen a római szemléletet tükrözi a labdázókhoz csatlakozó „kiváló Philomatius” esete, aki (az elhízás és talán a sok ivás következtében) duzzadt mája miatt rosszul játszott, s lihegve kiállt. A akkor – noha Sidonius igyekezett ebben a levélben „tisztára mosni” –, gúny tárgyává vált. Hiábavaló volt a római bajtársiasság vagy a keresztényi jóindulat Sidonius részéről a közös kiállással, hiába az esetet eltussolandó görög mintára rendezett költői verseny, melyben az enyhülést adó törölközőről írtak – a fennmaradt Sidonius mű alapján – fűzfapoétai verselményeket, Philomatius neveltségessé lett. Maga a Sidonius-szöveg minden szemforgató igyekezete ellenére is kissé megvető, tehát még mindig az volt a római nézőpont, hogy a labdajáték alóli kibújás, vagy az elpuhultság, egyaránt a férfiatlanság jele. S ez egy római számára, a „római jellemről” belésulykolt elképzelések szerint, a legnagyobb szégyen volt.

A fentiek alapján miként értékelhetjük tehát ennek a labdajátéknak a legizgalmasabb érdekességeit? A késő ókor emberei ugyanúgy ragaszkodtak a római hagyományokhoz, mint bármelyik ősük valamely boldogabb, korábbi korban. Az arisztokrácia neveltetése és szokásai mitsem változtak. A keresztény szellemiség még inkább csak szavakban, frázisokban hatott, az emberek cselekedetei évszázados beidegződések alapján működtek: ugyanaz a kultúra, ugyanaz a szellemiség, ugyanazok az erények, szokások, mint Róma legvirág-

zóbb korszakában. Ezt támasztja alá az is, hogy a sportszerető tanulók és sportos püspökök gyülekezetében a szívében még dicséretesen bátor és lelkes, testében azonban már erőtlen világi arisztokrata esete ugyanazt sugallja, mint Sidonius más leírása a püspökválasztásokról. Az elerőtlenedő világi hatalommal szemben a század második felében ugyan már az egyházé a kezdeményező szerep, de püspökei – bár képmutatóan vagy hittel ezt hangsúlyozzák –, nem szentéletű papok, hanem sokkal inkább haditudományokban és politikában jártas kemény férfiak voltak. Ezek a püspökök nem a középkor testben néha erőtlen, de hitben és lélekben annál erősebb ígehírdetői, hanem igazi római katonák, csupa Aramis „A három testőr”-ből, akik ha kellett, imádkoztak, ha kellett, kardot rántottak, s a szellem építése mellett szívesen kergették a labdát is a test gyönyörűségére.

Irodalomjegyzék

- ☞ *Darembert – Saglio*: Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines. Hachette, 1877–1919.
- ☞ *Lukas, G.*: Der Sport im Alten Rom. Berlin, 1982.
- ☞ *Németh Gy.*: Ókori játékok könyve. Pesti Szalon Kiadó, Bp., 1994.
- ☞ Ókori lexikon. Szerk.: *Pecz V. Franklin*, Bp., 1902.
- ☞ *Pauly–Wissowa*: Realencyclopädie der Klassischen Altertumwissenschaft, 1894–
- ☞ Sidonius Apollinaris, Poems and letters I.–II. Ed.: Anderson, W. B., London, 1936.
- ☞ *Wegner, E.*: Das Ballspiel der Römer. Würzburg, 1938.